

УДК 821.161.2

Гузій Ольга

“ГОЙДАЄТЬСЯ ВЕЧОРА ЗЛАМАНА ВІТЬ...” ВАСИЛЯ СТУСА: ЕСТЕТИКА “КВІТУВАННЯ”

Стаття присвячена дослідженню особливостей реалізації естетики “квітування” у творчості В. Стуса на прикладі програмного вірша збірки “Палімпсести” “Гойдається вечора зламана віть...”. Аналіз поетичного тексту здійснено у зв’язку з життям та творчістю поета, світовою літературною традицією.

Ключові слова: естетика “квітування”, самототожність, герметична поезія, аналіз поетичного тексту.

Статья посвящена исследованию особенностей реализации эстетики “цветения” в творчестве В. Стуса на примере программного стихотворения сборника “Палимпсест” “Качается вечера сломана ветвь ...”. Анализ поэтического текста осуществлено в связи с жизнью и творчеством поэта, мировой литературной традицией.

Ключевые слова: эстетика “цветения”, самотождественность, герметическая поэзия, анализ поэтического текста.

The article is dedicated to investigating the features of aesthetics “kvituvannya” in the creativity of V. Stus on the example of program poem of poetical collection “Palimpsests” “Broken branch of the evening is dangling”. Analysis of the poetic text made in connection with the life and poet’s works, with the global literary tradition.

Key words: the aesthetics “kvituvannya”, self-identity, hermetic poetry, analysis of the poetic text.

“Гойдається вечора зламана віть...” – програмний вірш збірки “Палімпсести” Василя Стуса і один з найскладніших усієї його творчості. Це герметичний текст-універсум, що зосеред-

жує у собі основні засади філософії буття поета та розкриває способи реалізації естетики “квітування”. На рівні першого сприйняття твір нагадує неоднорідний колаж образів, роздумів, спогадів, які неможливо поєднати між собою і пояснити їхнє значення. До того ж чотиристопний амфібрахій та перенасичення анжамбеманами ускладнює сприйняття і без того густого тексту поезії.

За Ю. Шевельовим, “Суть герметичної поезії в тому, що вона викликає асоціації й переживання, які при всій їхній виразності не вкладаються в одне логічне окреслення” [12, с. 52]. Головне, не стільки зрозуміти зміст кожного символу, який є у творі, а усвідомити ґрунтовні проблеми, що їх порушує автор, та їхнє глобальне значення для людства.

Так, за Д. Стусом, у вірші “Гойдається вечора..” “...сконцентровано всю Стусівську філософію стоїчного відстороненого споглядання, де онтологічне усвідомлення приналежності до Дерева роду поєднується з готовністю прийняти долю” [9, с. 665]. Ліричний герой цієї поезії розмикає рамки тілесного та спостерігає над собою збоку. Це стан вільного ширяння духу у просторі, який у прагненні єднання з Усесвітом переступає межі життя, але все ще змушений повертатися у свою фізичну оболонку.

“Гойдається вечора зламна віть...” Василь Стус пише орієнтовно в 1975-1976 роках, відбуваючи тоді покарання у таборах Мордовії. У поета резекція шлунка, хворе серце. І все це супроводжується фактичною відсутністю належного лікування. Фізично Василь Стус слабшає, але простір поетового “самособоюнаповнення” навпаки міцнішає.

У таких умовах триває весь період “Палімпсестів” (1972–1980 рр.), творчий етап, у якому біль від його розлуки з рідними, друзями майже зникає. Причиною цього стає не лише час, а й активна діяльність кадебістів. Вірні слуги радянської системи крадуть листи від дружини, сина, друзів, максимально скорочують кількість дозволених побачень. Все, що залишається у поета, – численні чернетки віршів, книги і відсутність гарантії того, що наступного дня їх не конфіскують і не спалять.

У вірші “Гойдається вечора зламна віть...” Василь Стус синтезує надбання світових культур та філософій. Його взірцем

стає Гете – геній німецької культури, вірші якого прищеплюють Стусу віру у себе і західне “можу”. А від східної філософії даосизму та дзен-буддизму поет черпає покірність долі та споглядання “себе збоку” з метою розширити межі розуму та пізнати його істинність. У цьому ж вірші одним з найголовніших символів є Дерево роду, невід’ємною частинкою якого мислить себе ліричний герой. Вже у першій строфі, ми дізнаємося що відбувається з віттю та деревом:

*Гойдається вечора зламана віть,
як костур сліпого, що тичеться в простір
осінньої невіді. Жалощів брості
Коцюрбляться в снінні – а дерево спить” [9 с. 7].*

Образ “зламаної віті” як фізичний стан живого сповнений болю, страждань, але упродовж всього твору віть перебуває у русі, утверджуючи таким чином вічність та силу природи. “Зламана віть” символізує плату за свободу творчості. Поет вільний у своєму трансцендентному, але його фізичне стає офірою для світу, ба більше – належить Всесвіту. Однак, Дерево роду – спить, що позначається певним екзистенційним смутком та печаллю ліричного героя.

“Зламану віть” автор порівнює з “костуром сліпого”, що символізує певну невизначеність та невідомість того, що буде в наступну мить. “Віть” повинна виконати свою мету повною мірою і рухатися до гармонії з Усесвітом, незважаючи на свій фізичний стан.

*У наступній строфі дізнаємося про таке:
“Гойдається вечора зламана віть
туга, наче слива рудою налита.
О ти все прощальна, о несамовита
осмутами вмита твоя ненасить” [9 с. 7].*

“Зламана віть” туга, тобто сповнена себе, переживань та спогадів. Ліричний герой цієї поезії вказує на повноту своєї само-реалізації та на той стражденний шлях, який виважено поклала на нього доля. Водночас, за М. Бердяєвим: “Індивідуальність є

все-таки справжньою реальністю та цінністю, індивідуальність може переживати на своєму шляху стани самотності, кризи. Але вона здатна і перерости їх” [1]. Ліричний герой “Гойдається вечора...” сповна переживає стани туги та втрати, але вони є обов’язковою передумовою до єднання з Усесвітом, дорога до якого довжиною у життя.

*“Гойдається вечора зламана віть,
і синню тяжкою в осінній пожежі
мій дух басаманить. Кінчилися стежі:
нам світ не належить – бовваном стоїть”* [9 с. 7].

Ліричний герой усвідомлює безпорадність людства перед силами Всесвіту та космосом. У цих рядках також є ноти відчаю за наслідки активної діяльності людини у сфері науково-технічного прогресу. Людина постійно прагнула отримати владу над силами природи, але у такий спосіб все далі відходила від свого справжнього покликання та царства Духу. Світ не належить нам, ми належимо світу, ба більше – є його серцем, центром. Ось на чому наголошує поет.

*“Шалена вогненна дорога кипить.
Взялась кушпелю – обвітрені крони
Всю душу обрушать у довгі полони,
І згадкою – вечора зламана віть”* [9, с. 7].

Стихія вогню, за аналогією до народної традиції, асоціюється у письменника з нищівною силою, яка палить крону національного дерева. У цьому образі є натяк на радянську владу, що свідомо ізолювала від суспільства українську інтелігенцію. І тоді лиш “згадкою” залишаються десятки таких “зламаних вітей”, як Василь Стус.

*“І сонце – твоє, простопадне – кипить.
Тугий небокрай, погорбатилий з люті
гірких дорікань. О піддайся покуті
самотності! (Господи, дай мені жити!)”* [9, с. 7].

У слов'янській міфології сонце завжди було символом центру Всесвіту, серцем світу. Для ліричного героя “Гойдається вечора...” цей центр він відновлює у собі, адже “сонце – твоє”, себто центр Всесвіту, перш за все в людині. Василь Стус нагадує людству, що з розвитком науково-технічного прогресу цей центр було зміщено, він став абстрактною категорією, без домівки і майже назавжди був витіснений з людини. “Сонце” ліричного героя “кипить”, тобто зігриває надією себе та світ, щоразу породжує натхнення та матеріал для творчості.

Поет прагне самотності, творчої самоти, яка дозволяє сконцентруватися та стати ближчим до Універсуму. Творча самотність стає обов'язковою умовою самозаглиблення, “самособоюнаповнення”, або ж за Г. Сковородою – самопізнання. У творчій самотності для поета починається Всесвіт, у якому він може “квітувати”. Саме такої самотності благає у Господа ліричний герой “Гойдається вечора зламана віть”.

Наступна строфа засвідчує змученість ліричного героя, але навіть у ситуації граничної емоційної напруги він змушений приймати свою долю, такою, яка вона є, ба більше – ставати герметичним ззовні, щоб не провокувати служок радянської системи відбирати вірші та красти листи від рідних та друзів:

*“Удай, що обтято дорогу. Що спить
душа, розколошкана в смертнім оркані
високих наближень. На серця екрані
гойдається вечора зламана віть” [9, с. 7].*

“Екран серця” постає перед читачем моделлю онтологічного самоспоглядання. І про що б не думав ліричний герой, чим би не переймався, він постійно повертається до того, що “гойдається вечора зламана віть”.

*“Гойдається вечора зламана віть,
неначе розбратаний сам із собою.
Тепер, недоріко, подайсь за водою
(а нишком послухай: чи всесвіт –
не спить?) [9, с. 8].*

Споглядання себе збоку поет характеризує як “розбратаність” із собою, але фіксація такого стану підтверджує, наскільки близьким був В. Стус до розмикання рамок тілесного, що у пориві творчого натхнення зумовлювало вихід за межі світу. Але тільки у такий спосіб можна було досягти повноцінного єднання з Усесвітом. Водночас, ліричний герой прислухається до Всесвіту, себто – до себе, наголошує на тому, що:

“Усесвіт – не спить. Він порушиться, востузиться, тузаний хвацько під боки мороками спогадів. Луняться кроки...” [9, с. 8].

Усвідомлюючи центр Всесвіту у собі, ліричний герой наголошує на тому, у який спосіб його Всесвіт взаємодіє із зовнішнім світом – “мороками спогадів”. Це те, чим увесь час у ситуації слідства та в ув’язненні Василь Стус повертав себе до життя. Адже спогади про дружину, сина, друзів були для поета ледь не єдиними місточком до світу за межами тюремних мурів. Але особисті спогадами В. Стус ще й єднає з рідною землею, з традицією українського краю:

“...це, Господи, сяєво. Це – торжество: надій, проминань, і наближень, і на-вертань у своє, у забуте й дочасне. Гойдається павіть, а сонце – не гасне і грає в пожежах мосяжна сосна” [9, с. 8].

Сповнена спогадів та “навертань”, “наближень” “віть” трансформується у “павіть”, а це вже “щось, що нагадує віття” [6, с. 46]. Усвідомивши свою місію, відповідаючи за неї, поет стає на шлях самоцілення, де “згадками”, “кружляннями” повертає себе до життя.

Торжество – це єднання з Усесвітом, свого мікро- з макрокосмосом. Так, у листі до дружини, сина і друзів від 1 січня 1977 року Василь Стус писав: “Я прагну торжества, що видається мені прощальним. Все-і-завжди прощальним...” [10]. Це “торжество” – усвідомлення Бога у собі, самоцілення, пік творчої ейфорії.

Ліричний герой також переймається станом свого роду та людства, вплив науково-технічного прогресу на яких виражається у досить згубній формі. Автор наголошує на тому, що, якщо для людини існуватиме мета, – вона буде здатна відшукати світ у собі та прислухатися до його космічних сил:

*Це довге кружляння – над світом і під
кошлатими хмарами, під багряними
торосами замірів. Господи, з ними
нехай порідниться навернений рід
отой. Що принишк попід товщею неб –
залізних, із пластику, шкла і бетону” [9, с. 8].*

Автор вірша вказує на те, що його долею керує вища сила і той шлях, який він собі обрав, а не жорсткі розправи з ним та його творами КДБ. У передостанній рік свого життя Василь Стус у листі до рідних ділиться власними висновками щодо східної філософії чань-буддизму: “Мені дуже подобається теза гуманізму, за яким до всього живого (рослин і тварин) треба ставитися, як до людини. І те, що людина повинна жити, як усесвіт малий. Тобто, що все, наявне в усесвіті, є в людині. Отож, нам треба лише збудити в собі ці космічні сили і жити, піддавшись їхній волі, не чуючи спротиву своєї сваволі. Добре, що вчать звільнюватися од своїх егоїстичних станів (як зайвого сміття існування), а бути в приторочених емоціях космічних стихій, тобто в стані постійної душевної (світової) гармонії. Втратити себе, щоб бути всім-світом, не знаючи ні смерті, ні народження, а лише знати все-сущих станів” [10].

Наприкінці вірша усе, чого благає поет у Господа, – “високого краху” та свободи своєї самореалізації. Йому болить доля народу, як його власна, але “увечері” екзистенції він спрямовує всі сили, що б порятувати себе:

*“Поорана чорна дорога кипить
нема ні знаку – од прадавнього шляху.
Сподоб мене, Боже, високого краху!
Вільготно гойдається зламана віть” [9, с. 8].*

Саме посередині-наприкінці сімдесятих років Василь Стус повною мірою усвідомлює своє покликання та приналежність до національного дерева: “Я пишу вірші і гадаю, що колись то потрібне буде моєму народові. А що мене мучать за них – то що зробиш? Не я перший, не я останній”. З листа до батьків і сестри від 10 листопада 1977 року.

Водночас, поезія, що порушує настільки глобальні проблеми як для українського народу, так і для людства, справедливо може бути зарахована до надбань світової культури. Підтвердженням цього є фраза Л. Рудницького щодо творчої праці Василя Стуса: “Стус вимагав, щоб поет засвоював також літературні осяги інших народів і тим збагачував себе і свою творчість. Тут, до речі, Стус перегукується із Гетовим поняттям *Weltliteratur* – тобто світової літератури, яка, згідно з великим німцем, втілює всі народні чи національні літератури, котрі знову, хоч кожна з них є окремою і незалежною сукупністю, її спільно творять” [5, с. 11].

Також варто зазначити особливості мови поета, за допомогою якої В. Стус створює свій індивідуальний тембр. Зокрема, багата синонімія, вкраплення архаїчних та маловживаних форм (“кушпела”, “павіть”, “басаманити”, “мосяжний”, “зацний”, “вільготно”) постають у творчості поета не лише підтвердженням високого філологічного рівня, а й виявом шани до прарівнів національної культури.

Отже, “Гойдається вечора зламана віть...” – це складна герметична віршована конструкція, у якій виражено ставлення автора до світу речей, синтезовано світовий історичний та літературний контекст. Як квінтесенція творчості Василя Стуса, поезія концентрує поетову філософію буття, утверджує мужність і незламність українського духу.

Загалом, поезія періоду “Палімпсестів” – це справді цінне надбання не лише української, а й світової літератури. Те, що М. Бердяєв називав антроподицеєю, можна цілком справедливо застосовувати до характеристики творчості “Палімпсестів”. “Самособоюнаповнення”, себто “квітування”, – це не виправдання творчості поета, а виправдання поета його творчістю. Трансцендентний порив – це містична та космічна сила, керувати якою людина не здатна. Все, що міг та мав зробити Василь

Стус, – прийняти це “святе прокляття долі” та офірувати свій добробут, сімейне життя заради нього. Адже у пам’яті свого народу поет прагнув залишитися хоч і “зламанною віттю”, але в період “квітвання”.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. Смысл творчества : [Электронный ресурс] / Н. Бердяев. Режим доступа : <http://1576.ua/view/9493794>.
2. Дзюба І. Різьбяр власного духу : [Електронний ресурс] / І. Дзюба. Режим доступа : <http://www.stus.kiev.ua/>.
3. Коцюбинська М. Поетове “самособоюнаповнення”. Из роздумів над поезією і листами Василя Стуса / М. Коцюбинська // Сучасність. – 1995. – № 6. – С. 137 – 144.
4. Парандовський Я. Алхімія слова / Я. Парандовський ; [пер. з пол. Ю. Попсуенко] – К. : Дніпро, 1991. – 371 с.
5. Рудницький Л. Василь Стус і німецька поезія / Л. Рудницький // Анабазис. – Торонто, 1985. – № 4 (23). – С.9 – 11.
6. Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. і голов. ред. Л. В. Олфіренко]. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.
7. Сковорода Г. Наркіс. Розмова про те: пізнай себе : [Електронний ресурс] / Г. Сковорода. Режим доступа : <http://1576.ua/view/6170099>.
8. Стус Д. В. Василь Стус: життя як творчість / Д. В. Стус. –К. : Факт, 2005. – 368 с.
9. Стус В. Зібрання творів : у 12 т. – Том п’ятий : Палімпсести (Найповніший незавершений корпус) / В. Стус / [редкол.: Д. Стус (голова) та ін.]. – К. : Факт, 2009. – 768 с.
10. Стус В. Листи до рідних : [Електронний ресурс] / В. Стус. Режим доступа : <http://www.madslinger.com/stus/lysty-do-ridnyh/>.
11. Стус В. Таборовий зошит : вибрані твори / В. Стус ; упор. Д. Стус. – К. : Факт, 2008. – 452 с.
12. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про “Палімпсести” Василя Стуса / Ю. Шевельов // Українське слово. Хрестоматія укр. літ. та літ. критики ХХ ст. Кн. 3. – К. : Аконт, 1994. – С. 366 – 395.
13. Энциклопедия “Символы, знаки, эмблемы” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru>.